

**Ыйык Куран: Маанилеринин Кыргызча Котормосу Менен Аттуу Котормону
Таанытуу Жана Илимий Деңгээлде Изилдеп Чыгуу***

Yrd. Doç. Dr. Mairambek JUSUPOV* - Yrd. Doç. Dr. Mürsel ETHEM*

АННОТАЦИЯ

Кыргызстанда Ислам багытында илимий изилдөөлөр эми гана өнүгүп келе жатат. 1991-жылдан тарта Ислам багытында эмгектер, эгемендикке жеткенге чейинки убакытка салыштырмалуу алда канча көбүрөөк басылып чыккан. Ислам багытындагы китептерди жана ошондой эле Исламдын негизги булагы болгон Куранды, кыргыз тилине которуу аракеттери күч алган. Алгач Куран түздөн түз араб тилинен эмес, орус тилинен кыргызчага которулган.

Акырындык менен Куран түздөн-түз араб тилинен кыргыз тилине которула баштаган. Булардын катарында бир канча жыл мурун бир канча адамдан турган редакциялык топ араб тилин негиз алышып, Куранды кыргызчага которуп чыгышкан. Еркем басылмалары тарабынан басылып чыккан кыргызча Куран котормосу көңүлүбүздү бурууда. Динге кызмат кылуу максатында таза ниет менен Кыргызстанда акысыз таратылган бул котормонун котормо жагынан айрым жерлеринде каталар бар экендиги байкалууда. Бул макалабызда Кыргызстандагы Куран котормолоруна салым кошуу максатында жогоруда айтылган котормону анализ кылып, ичиндеги айрым кемчиликтерди баса белгилеп кетүүнү туура көрдүк.

Ачкыч Сөздөр: Куран, Котормо, Маани, Контекст, Тафсир, Кыргызча.

İyık Kuran: Maanilerinin Kırgızça Kotormosu Menen İsimli Mealin Tanıtımı ve Çeviribilim Açısından İncelenmesi

Özet

Kırgızistan'da İslami ilimler sahasında yapılmakta olan çalışmalar daha yeni gelişmektedir. Kırgızistan 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, ülkede İslamî ilimlerle ilgili kitaplar bağımsızlık öncesine göre daha çok yayınlanmaya başlamıştır. Bu çerçevede Kur'an'ın Kırgızca'ya tercüme edilmesi yönünde çabalar da gündeme gelmiştir. Aslında daha önceden bu yönde çabalar olmuşsa da, bunlar Kur'an'ın doğrudan Arapça metninden değil, Rusça tercümesinden hareketle gerçekleştirilmiştir. Geçtiğimiz yıllarda bir heyet tarafından Arapçası

---

* Бул изилдөөбүз “İyık Kuran: Maanilerinin Kırgızça Kotormosu Menen İsimli Mealin Tanıtımı ve Çeviribilim Açısından İncelenmesi” аттуу макаланын котормосу болуп саналат. Кыргыз окурмандарды эске алып, сүйлөм түзүлүштөрү өзгөртүлүп, ордуна жаңы сүйлөмдөр түзүлгөн. Айрым жерлерде кыскартуулар жана толуктоолор берилген.

* Öğretim Üyesi, Oş Devlet Üniversitesi Araşan Enstitüsü İlahiyat Fakültesi, mayramcusup@gmail.com.

* Pamukkale Üniversite İlahiyat Fakültesi, murselethemoglu@yahoo.com.

esas alınarak tercüme edilen ve Erkam Yayınları tarafından yayımlanan Kırgızca bir meal bu noktada dikkat çekmektedir. Dini bir hizmet olarak Kırgızistan’da ücretsiz olarak da dağıtılan bu meal, iyi niyet taşıyan bir faaliyet olmakla birlikte, çeviri konusunda bazı hatalarla malüldür. Bu makalede, Kırgızistan’daki Kur’an çalışmalarına bir nebze katkı sunmak amacıyla söz konusu meal tahlil edilmekte ve ihtiva ettiği bazı yanlışlıklara dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur’an, Tercüme, Çeviribilim, Anlam, Bağlam, Tefsir, Kırgızca.

Introduction and Evaluation of a Kyrgyz Translation of the Qur’an: Ыйык Куран: Маанилеринин Кыргызча Котормосу Менен

Abstract

Studies in the field of Islamic sciences in Kyrgyzstan have started recently. After Kyrgyzstan gained independence in 1991, much more works on Islamic studies have been published in the country than ever before. During this new period, much effort has been made towards making a Kyrgyz translation of the Qur’an. Although there were attempts to that end before, those translations were made not directly from the Arabic original but from the Russian translations of the Qur’an. In this sense, a new Kyrgyz translation, which was prepared by a committee based on the Arabic text and recently published by Erkam Yayınları in İstanbul, deserves special attention. This translation, which is distributed in the name of religious services, is an activity undertaken out of good will; however, it contains many errors in terms of translation. This study thus offers a brief introduction of this translation and a linguistic analysis and points out to translation mistakes with a view to contributing to the Qur’anic studies in the country.

Keywords: Quran, Translation, Meaning, Context, Exegesis, Kyrgyz Language.

Жалпы Түшүнүктөр

Советтик Орусиянын карамагына киргенге чейинки доорго тийиштүү Курандын кыргызча котормосу жок эле. Эгемендүүлүккө жеткенден кийин Кыргызстанда Ислам багытында маалымат алуу орус булактары аркылуу гана болуп келген. Бирок көз-карандысыздык менен динге болгон кызыгуу күндөн күнгө күч ала баштаган. Өзгөчө 2000-жылдардан тарта басылып чыккан диний адабияттардын саны арбый баштаган.¹ Акыркы учурларда Курандын котормосунун пайда болушуна салым кошо турган макалалар, магистратура жана доктордук (PhD) диссертациялар жазыла баштаган.²

Кыргызстанда башталышта котормо менен алектенгендер аяттардын маанилерин дагы да терең түшүнүү үчүн орус чыгыш таануучулар тарабынан которулган Курандардан пайдалангандыгы чындык. Ушундан улам алгачкы жолу Куран араб тилинен эмес орус тилиндеги котормолордон пайдаланылган.³ Айта кетчү нерсе албетте кандайдыр бир багытта жазылган алгачкы илимий изилдөө баштапкы болгондугуна байланыштуу каталарды жана кемчиликтерди камтышы ыктымал. Кийин жазылган илимий иш-чаралар өзүнөн мурунку илимий изилдөөлөргө таянгандыгы үчүн бул багыттагы изилдөөлөрдү бир кадам алдыга жылдырат. Кыргызстанда басылып чыккан акыркы Куран котормолорун изилдеп, темага байланыштуу чыккан натыйжаларды окурмандарга сунуштоону туура көрдүк.

Макалабыздын темасы *Ыйык Куран: Маанилеринин кыргызча котормосу (Ыйык Куран: Кыргызча котормо)* аттуу котормону таанытуу жана изилдөө болуп саналат. Негизинен төрт кишилик редакциялык топ тарабынан даярдалган. Бул Куранды Садибакас Доолов, Абдышүкүр Исмаилов, Дүйшөн Абдылдаев,

---

¹ Gülден Sağol Yüksekaya, “Kur’an-ı Kerim’in Kırgızca Çevirileri,” *Turkish Studies* 9:9 (2014), s.32. Темага байланыштуу караңыз: Vahit Göktaş, “Kırgızistan’da Dini Yayınlar,” *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 54:2 (2013), s.99-112.

² Erkinbek Kunduzov, “Kırgızca’daki Arapça Kelimeler ve Bunların Arapça Öğrenimindeki Yeri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2006). Айрыкча караңыз: İnayetulla Azimov, “Kur’an’daki Deyimler, Kırgızca Karşılıkları ve Arapça Öğretiminde Kullanımı” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2012); Азимов. “Курандагы фразеологизмдерди кыргыз тилине которуу маселеси”. Ош Мамлекеттик Университети Теология Факультети Илимий журналы. 16-17 (2012). 53-57-бб.

³ Эрнис Турсунов. Куран (Бишкек: Кыргызстан Басмаканасы. 1991), 4-б. Бул котормо Эрнис Турсунов тарабынан орус тилинен кыргыз тилине которулган.

Садык Гавай которушкан. Еркама басмаканасы тарабынан 2006-жылы Стамбул шаарында басылып чыккан.⁴

Бул Куран котормонун башкалардан айырмаланган маанилүү өзгөчөлүктөрүн баса белгилеп кетүүнү туура көрдүк:

- Биринчиден бул котормо редакциялык топ тарабынан даярдалган.
- Кыргызстанда 2006-жылында акыркы жолу басылып чыккан Куран котормолорунан болуп саналат.
- Бул кыргыз элине кеңири тараган котормолордон болуп саналат.
- Котормодо керектүү жерлерде шилтемелер аркылуу түшүндүрмөлөр берилген.
- Аяттарды которууда кеңири тафсир адабияттарынан пайдаланылган.
- Котормону басып жайылтуу үчүн Кыргызстан Мусулмандар Диний Башкармалыгынан расмий түрдө уруксат алынган. Куран котормосу Кыргызстанда акысыз таратылып келүүдө.

2006-жылы басылып чыккан бул котормо кыргыз тилине кеңири тараган котормолордун катарына кирет. Сүрөөлөрдүн башындагы ар бир сүрөөнүн аты кыргызчага которулуп жазылган. Айрыкча шилтемеде сүрөөнүн мааниси так түшүндүрүлгөн. Бул котормону окуган учурда маанисинин даана жана так которулгандыгы байкалса да, айрым жерлерде сөзмө сөз котормонун негиз алынганын байкоого болот. Изилдөөбүздүн киришүү бөлүмүндө Ислам ааламында жана Кыргызстанда атагы чыккан тафсир китептеринен булак катары колдонулгандыгын көрүүгө болот.⁵

Редакциялык топ, котормонун аяк ченинде даярдоонун себептерин жана колдонгон принциптерди кыскача түшүндүрүп кетишкен. Бул түшүндүрмөдө Курандын жөнөкөй жана катардагы китеп эместигин, араб тилинде түшүрүлгөндүгүн, ошондой эле ар бир мусулман баласынын араб тили грамматикасын үйрөөнүү зарылчылыгынан сөз кылып, Курандын маани-маңызы араб тилинде жаткандыгын баса белгилеген. Куранды которууда, араб тилинин

---

⁴ Ыйык Куран маанилеринин кыргызча котормосу. Которгондор: Абдышүкүр Исмаилов ж.б. Стамбул. Еркама Басмаканасы 2006.

⁵ 1. Ыйык Куран (Куран Карим); 2. Жалалайн Тафсири. 3. ан-Насафий Тафсири. 4. ал-Байдавий Тафсири. 5. ат-Табарий Тафсири. 6. ал-Багавий Тафсири. 7. Сафватут-Тафасир Тафсири. 8. Ибн Касир Тафсири. 9. Тафсирул Карим ир-Рахман фи Тафсири Каламил-Маннан. 10. Значениеи смысл Корана. 1-4 том. Абдуссаламал-Мансийва Сумаййа Мухаммед ал-Афифий. Караңыз: Ыйык Куран: Маанилеринин Кыргызча котормосу менен. 610-б. Ыйык Куран. 605-б.

өзгөчөлүктөрүн жеткирүүдө кыйынчылыктар жана каталардын кетиши мүмкүн экендигин, кызыл тилдүүлүк күчүн жоготоорун, окурмандарга негизги маани жетпей калаарын баса белгилеп кеткен.⁶ Түшүндүрмөлөрүн мындайча уланткан:

Албетте мындай нерсе өкүнүчтүү жана ошондой эле коркунучтуу! Анткени бул Ыйык Курандын маанисин өзгөрткөнгө тете. Ушул себептен улам мурунку өткөн аалымдар Ыйык Курандын башка тилдерге которулуусуна чечкиндүү кадам шилтешкен эмес. Анткени, жогоруда айтылган олуттуу себеп бар, экинчиден Ыйык Куранды башка тилдерге которууга бирин-экин эле далилдер болбосо таамай, кескин далилдер жок. Мына бизде деле Ыйык Куранды мыкты билген далай кыргыз аалымдары өткөн, бирок, такыбалыктары жол бербей которушкан эместир! Маселени бул жагынан алганда биз деле котормок эмеспиз. Төмөнкү жүйөлүү себептер бизди которууга аргасыз кылды:

1. Алланын китебине кызмат кылуу.
2. Куранды түшүнбөгөн, Ыйык Куранда түшүрүлгөн жакшылыкка чакырып, жамандыктан кайтарган буйруктар менен тыюу салууларды окубай же укпай бул дүйнөдөн өтүп жаткан адамдардын санынын көптүгү. Ал эми билгендер билгендерге түшүндүрүп, жеткирүү ар бир мусулмандын милдети;
3. Бизге чейинки котормолордо Ыйык Курандын түп нускасында орун албаган сөздөрдүн көп орун алышы. Ошондуктан ар бир аятты өз-өзүнчө арабчасындагыдай (түп нускадагыдай) кылып, башка сөз кошпостон которууга аракет кылдык. Баса биз катардагы инсанбыз. Андыктан абдан так дегенден такыр алыспыз. Демек, биздин эмгектин каталарын көрсөтүп, жылуу эскертүүлөр жана пикирлер болоорун күтөбүз.
4. Ыйык Курандын котормосу кадимкидей соодо буюмуна айланып кеткени!
5. Улуу эмгектерди жасоодо жамаат менен болуу. Бул улуу эмгекти аркалаганда биз да атайын жамаат болуп аракеттендик жана анын жемишин терең байкадык. Андыктан бириндебей ынтымакта чогуу иш аракет жасоого чакыраар элек.⁷

Жогоруда айтылгандай эле илим жамаатынын көздөгөн принциптери жана көз-караштары мактоого арзыйт десек болот. Бирок айта кетчү өкүнүчтүү нерсе айрым дин илим адамдары тарабынан “Куранды Ижазы”, башка тилге которуу

---

⁶ Ыйык Куран. 605-б.

⁷ Ыйык Куран. 605-б.

мүмкүн эместигин айтып келүүдө. Курандын ижазы менен Курандын котормосун бири-бири менен аралаштырып коюшууда. Курандын ижаз маселеси менен Курандын которуу эки башка нерсе. Албетте Куранды башка бир тилге которуп чыгуу анын коёндой окшошун алып келүү дегенди билдирбейт.

Котормодо керектүү негизги ыкмалар

Мындан мурунку илимий изилдөөлөрүбүздө бир канча Куран котормосун карап чыгуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болдук.⁸ Тактап айтканда котормолорду изилдөөдө которуу жагынан пайдалуу жана пайдасыз жактарын аныктадык. Изилдөөбүздө Куран котормолорундагы каталардын бири-бирине окшоштук жактарын көрдүк. Мунун бир канча себеби бар, мисал үчүн, а) “Куран котормолорунун бири-биринен пайдалануусу жана бири-биринин таасири астында калуусу”; б) “Куран котормолорундагы методикалык проблемалар”⁹ экендигин айтууга болот.

Бийик Куран Маанилеринин кыргызча котормосу менен аттуу Кыргыз тилиндеги Куран котормосун изилдеп жатып өзүбүзгө бир метод койдук. Айрым бөлүмдөрдү баштан аяк окуу менен бирге, көбүн эсе туура эмес түшүнүүгө себеп болгон, котормочулуктан кеткен каталарды жана бул каталардын кайталанган жерлерине баш бактык. Системалуу түрдө котормону карап чыктык жана айрым кемчиликтерди көрдүк.

Бул котормодо кеңири жайылган каталардын айрымдары төмөнкүлөр:

- А. Курандын оозеки текст экендигин эстен чыгарылышы.
- Б. Сөздөрдүн маани жагынан өзгөрүүгө дуушар болушуна маани берилбей келиши.
- В. Тема контекстинин эсепке алынбашы,
- Г. Курандын өзүнө тиешелүү айрым тил өзгөчөлүктөрүнүн бар экендигинен билинбейиши.

Макаланын аяк ченинде жогоруда белгилеп кеткендей төрт негиздин үстүндө иштеп, мисалдар аркылуу айрым түшүндүрмөлөрдү бердик.

---

⁸ Кошумча маалымат катарында доктордук (PhD) диссертацияны айтууга болот: Mursal Atamov, “Rus Dilinde Yayınlanan Kuran’ı Kerim Çevirilerinin Çeviribilim açısından İncelenmesi (Başarılı Bir Rusça Kur’an Çevirisinin Oluşturulmasına Katkı),” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013).

⁹ Темага байланыштуу караңыз: Halil Hacımüftüoğlu, *Kuran Tercümelelerinde Yöntem Sorunu* (İstanbul: İz Yayınları, 2008).

А. Курандын оозеки текст болушу.

Оозеки текстте аңгемелешип отурган киши угуучу болуп саналат. Оозеки кайрылуудагы маани, угуучуну эсепке албастан өз оордун таппайт. Буга окшогон тексттерде маани негизинен айтымдардын чегинен чыгат. Ушундан улам оозеки кайрылууларда, ошол маалдагы контексттин маанилүүлүгү айтылган сөздөрдүн маанисинчелик. Айтылган сөздүн “ким тарабынан” айтылгандыгы, “кимге” айтылганы, “каякта” айтылганы, “качан” жана “эмне үчүн” айтылгандыгы маанинин аныктоодо негизги ролду ойнойт. Илимий жашоодо, илимий эмгектерде, журналдарда жана жалпы жөнүнөн жазууда колдонулган тил “жазуу тили” деп айтылат. Адабий текстте маани негизинен окуганга эмес. Андыктан маани сүйлөмдүн чегинен чыкпашы керек. Маани негизинен логикага төп келген, бир бүтүндүк ичинде, киришүү жана корутундудан турган, мүмкүн болушунча негизги ойдон алыс болбош керек. Анткени “окурман” жалгыз гана текст менен бетме-бет калат. Баардык нерсени тексттин чегинен чыкпай түшүнүүсү абзел. Ушул себептен адабий чыгармаларда маанини белгилеп кетүүдө тексттен сырткаркы элементтерге өтө деле муктаждык жок.

Курандын “оозеки текст” болгондугуна ушунчалык маани берген ыраматылык агайыбыз Проф. Др. Салих Акдемир мындайча түшүндүрмө берген: Ийгиликтүү Куран котормосу анын оозеки текст өзгөчөлүгүн эске алып, мындай абалда мазмунсуздуктан арылуу үчүн тарыхка баш багуу, андагы окуяларга жашагандай аныктоого аракет жасоо жана жыйынтыгында керек болсо жаңы текст куруу менен мүмкүн болот. Эгер аяттардын түшүшүнө себеп болгон тарыхый окуялар аныкталбаган болсо, тактап айтканда тарыхый байланыш курулбаса, жалгыз гана араб тилиндеги түшкөн аяттарды толук кандуу түшүнүү мүмкүн болбойт.¹⁰

Куран котормосунан бир мисал бере турган болсок, контексти жакшы билген жана ошондой эле өзү дагы контексттин бир бөлүгү болгон угуучунун оңой түшүнгөн сөзүн кагаз бетине түшүргөндө, бул сөздөрдө контекстен сырткаркы жана контексти билбеген “окурман” тарабынан түшүнүксүз жана жаңылыштыкка себеп болгон бөлүмдөр болушу мүмкүн. Мындай нерсе Курандын текстин түшүнүүдө да болушу ыктымал:

---

¹⁰ Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'ân* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), s.xxviii.

وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ¹¹

Аллах жолунда (мал-мүлкүңөрдү) сарптагыла. Өзүңөрдү өз колуңар менен отко таштабагыла. Чындыгында, Аллах – жакшылык кылуучуларды жакшы көрөт.

Стамбул казатында (газаватында)¹² Мусулмандардан бир адам шаардын чептери ичинде коопсуздукта жашаган грек элине түздөн-түз кол салган, муну көргөн башка мусулмандар (аяттын түшүш себебин билбегендиги үчүн жогорудагы аятка ишарат кылып) “ألقى بيده إلى التهلكة” (Өз колдору менен өздөрүн коркунучка түртүп жатат) деп айтышкан. Буга байланыштуу Абу Аййуб ал-Ансарий мындай деген:

“Бул аяттын мааниси силер түшүнгөндөй мааниде эмес. Бул аяттын маанисин биз жакшы билебиз. Анткени бул аят, биз Ансар жамааты туурасында түшкөн. Аллах Таала Пайгамбарына жардам берип Ислам динине үстөмдүктү жана жеңишти ыйгарганда биз мындан ары мал-мүлкүбүздүн башында туруп аларды көбөйтүп, жакшыртууга аракеттенели, ушул убакка чейин жоготкон мал-мүлкүбүздү кайрадан калыбына келтирели дегенбиз. Аллах Таала, “*Аллах жолунда сарптагыла. Өз колдоруңар менен өзүңөрдү коркунучка түртпөгүлө*” деген аятын түшүргөн.”¹³

Оозеки жана жазуу түрүндөгү тексттердин ортосундагы айырмачылыктардан сөз кылган Уолте Ж. Онг, оозеки текстти жазуу түрүндөгү текстке өткөрүүдө кандай гана туңгуюктарга кабылаарыбызды мындайча баяндап кеткен:

... Бирок жазууга өткөрүлгөн сөздөр, жазуу же басылып чыккан түрүндө болсо да өзгөчө түшүндүрмөнү талап кылат. Анткени он миндеген жылдар бою ар кыл коомдо пайда болгон сөздөр – ооздон

¹¹ Ыйык Куран, аят: 2/ал-Бакара: 195; Башка мисал үчүн караңыз: Ыйык Куран, аят: 30/ар-Рум: 1-5.

¹² (газва—каалоо, кол салуу, чабуул, сөздүн көптүк түрү—газават)— 1. Ислам дини үчүн жүргүзүлгөн согуш, күрөш. Мухаммед (с.а.в.) Мадинада турганда өзүнүн душмандарына (каапырларга) биринчи жолу куралдуу кол салганы (чабуул койгону) газават аталган. Кийин мусулмандардын башка диндегилер менен согуштары жалпысынан газават аталган.

¹³ Толук маалымат алуу үчүн караңыз: Абу ал-Фида Исмаил Ибн Касир. *Тафсиру ал-Куран ал-Аъзим*. (Каир. Муассасату Куртуба. 2000) 2-т. 220-221-бб.

чыккан сөздөр, негизинен жыйынтыгында оозеки болбогон элементтер тарабынан түшүндүрүлгөн жана (кыйыр бирок чыныгы мааниде) маани берилип келген, ким ким менен сүйлөшүп жатат, кайсыл мамиледе, кандай импульс менен, кайсы жаңсоо жана кандай мимикалар менен ж.б сүйлөшүп жатат. Бир текстте бул оозеки болбогон элементтер жок жана кандай болсо да кайра орундатуу керек.¹⁴

Жогорудагы түшүндүрмөлөрдө байкалгандай эле, аяттын контекстине көңүл бурбастан маани бергендиги үчүн олуттуу жаңылыш маанинин чыгышына себеп болгон. Белгилеп кеткен өрнөктөрдө көрүлгөндөй эле контексттен сырткары, Куран аяттарын түшүнүүгө аракет жасоо, сүйлөмдөн сырткары, сүйлөмгө маани бербестен сөздөрдү түшүнүү жана түшүндүрүүгө аракет жасоо сыяктуу десек болот. Ондогон маанини камтыган бир сөз сүйлөмдө колдонулганда, сүйлөмдүн ичинде маани так болуп жатса, ошондой эле түрдүү маанилерди камтыган аят дагы контекст боюнча бир маанини эле камтыйт.¹⁵

Б. Сөздөрдүн маани жагынан өзгөрүүлөргө дуушар болуусу

Тил – убакыт аралыгында өзгөрүүгө жана өнүгүүгө дуушар болуучу жагдай. Ал эми тилдеги маанинин өзгөрүүсүнө мындайча түшүндүрмө берүү мүмкүн: Бир сөздө маанинин өзгөрүүсү, анын негизги маанисинден аздыр-көптүр алыстоо, бирдей маанини же болбосо эч кандай байланышы жок кандайдыр бир маанини берүү.¹⁶ 19-кылымда лингвистика илими өзгөрүүгө жана өнүгүүгө дуушар болот. Ошондон улам эрежелер жана жаңы ойлор айтылып, тил принциптери пайда болуп, өзгөрүү жана өнүгүү жагынан тилге баа берген тарыхый ыкмалар калыптана баштаган.¹⁷

Семит тилдеринде бир сөздүн маанисиндеги өзгөрүүлөрдү аныктоо үчүн тилчилер (лингвисттер) иштеп чыккан диахрония (*diachronic*) семантика жана синхрония (*synchronic*) семантика ыкмалары колдонулган. Бул классификация

¹⁴ Walter J. Ong, “Before Textuality: Orality and Interpretation,” *Oral Tradition* 3:3 (1988), 261-6.

¹⁵ Бул темага байланыштуу кененирээк маалымат алуу үчүн караңыз: Dücane Cündioğlu, *Kur’ân’ı Anlama’nın Anlamı Hermenötik Bir Deneyim* (İstanbul: Tıbyan Yayınları, 1995), 65-78-66.

¹⁶ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil: Genel Çizgileriyle Dilbilim* (Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları, 2000), 118-6.

¹⁷ Kaken Ahanov, *Dil Bilimin Esasları*, aktaran: Murat Ceritoğlu (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008), 70-6.

Фердинанд де Сауссурега таандык.¹⁸ Диахрония - эски убакыттан азыркы күнгө чейинки болуп өткөн өзгөрүүлөрдү жана тил системасынын тарыхый өнүгүшү; тилдердин ар түрдүү убакыт мезгилдериндеги өнүгүшүн изилдейт. Синхрония - тилдин азыркы убактагы абалы же болбосо белгилүү убакыт ичиндеги оордун аныктайт.¹⁹ Тилдин бир учурдагы өз ара карым-катышында өз ара шартташкан тилдик системалык элементтеринин абалы, пикир алышуу мезгилинде реалдуу чындыктын бир учурунда колдонулуучу тилдик фактылардын жыйындысы; тилдин өнүгүш мезгилин изилдөөдө кандайдыр бир шарттуу түрдө атайын бөлүп караган үзүндү учуру. Өзгөчө Семит тилдери туурасында сөз болгондо, диахрония семантика изилдөөлөрү тилдеги бир сөздүн жоголгон түпкү маанисин кайрадан таап чыгууга салымы чоң. Куран котормосундагы “а-м-р” этишинин “сүйлөө” маанисин дагы камтыйт. Төмөндө буга маани берилбегендиктен айрым аяттар жаңылыш мааниге себеп болууда.²⁰ Бир мисал аркылуу түшүндүрмө берүүнү туура көрдүк:

وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُنْشَرِّفِيهَا فَفَسَفُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاَهَا تَدْمِيرًا

*Качан бир айылды (калааны) жок кылгыбыз келсе, алардын дөөлөтүнө чиренгендерине буйрук кылабыз. Бирок алар каршылашып, бузукулугун улантышат. Ошондо аларга деген сөз (өкүм) чындыкка айланат. Ошентип, түбү менен ойрон кылабыз.*²¹

Сулайман Атеш бул аятка мындайча түшүндүрмө берген:

Биз бир калааны жок кылууну кааласак, алардын колунда барларына буйрук кылабыз, алар жаман иштерди улантышат. Ушундан улам ал мамлекетке (азап) өкүм чындыкка айланат. Биз дагы ал жакты орду түбү менен жок кылабыз.²²

¹⁸ Тил илиминде диахрония ж-а синхрония түшүнүгү тил изилдөөлөрүндөгү эки мамилеге байланыштуу. Кээде диахронияны тарыхый-салыштырма тил илими м-н алмаштырышат. Бирок тарыхый-салыштырма илими көбүнчө тил тарыхынын мезгилдерин ж-а анын майда система түзүүчүлөрүн аныктоого байланыштуу болсо, диахрония тил системасындагы диахрондук өзгөрүүлөрдү иликтөөдө ж-а тилдердин өнүгүсүндөгү негизги мыйзам ченемдүүлүктөрдү (универсалийлерди, константаларды) аныктоого, ошондой эле тилдин бир калыптан экинчи калыпка өтүүдөгү мыйзамченемдүү өзгөрүүлөрүнүн санын ж-а типтерин изилдөөгө багытталган.

¹⁹ Бул боюнча толук маалымат алуу үчүн караңыз: Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’ân’ı Anlamada Semantik Yöntem,” *Hikmet Yurdu* 6:11 (2013/1), 105-107-66. Айрыкча карңыз: Dücane Cündioğlu, *Kur’ân Çevirilerinin Dünyası* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2011), 33-б.; Berke Vardar, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri* (İstanbul: Multilingual Yayınları, 1998), 39-40-66.

²⁰ Айрыкча “а-м-р”, “х-н-ф”, “в-с-я”, “а-б-д”, “р-х-м” этиштерге берилген маанилерде дагы буга окшош жагдайга туш болдук. Өрнөк үчүн караңыз: Ыйык Куран. аят: 17/ал-Исра: 16.

²¹ Ыйык Куран. аят: 17/ал-Исра: 16.

²² Süleyman Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meali* (Ankara: Kılıç Kitabevi, 1980), аят: 17/ал-Исра: 16.

Бул аятта өткөн “а-м-р” этишин “айтуу/сүйлөө” деп которсок, контекст жагынан тексттин жалпы мааниси туура жана ачык-айкын болот. Анткени аяттагы “أَمْرُنَا” (амарна) этишин, өз кызыкчылыгын жогору койгон байларды “сөз ээси кылабыз” түрүндө түшүнүү мүмкүн. Ошондуктан алар өлкөнүн башына келгенде “аларга деген өкүмүбүз чындыкка айланат дагы ал жакты орду түбү менен жок кылабыз” сөзү оордун тапкан болот.

В. Куранды түшүнүүдө контекстин маанилүүлүгү

Которуп жатканда аяттардын түшүшүнө себеп болгон окуялар деталдуу түрдөө изилденбесе же болбосо так аныкталбаса, жалгыз гана араб тилин билүү менен гана чектелип аяттарга туура түшүндүрмө берүү, маанисин болгондой чагылдырып берүү толук мүмкүн эмес. Андыктан изилдеп жаткан Куран котормосунда контекстти туура байланыштыра албагандыгы үчүн Курандын айрым аяттары жаңылыштыкка себеп болгон жана туура которулган эмес. Бир мисал берип ачыктай турган болсок:

• 7/Араф сүрөсү: 31-32-аяттар

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ. قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ.

(31). Эй, Адамдын урпактары! Ибадатка эң мыкты кийимиңерди кийгиле. Жегиле, ичкиле, бирок ысырапкорлук кылбагыла! Анткени, Аллах ысырапкорлорду жакшы көрбөйт. (32). "Аллах өз пенделерине чыгарган Аллахтын кооз нерселерин (кийимдерин) жана Ал берген жакшы насиптерди (ырыскыларды) силерге ким арам кылды?" – деп айткын. "Бул жакшы нерселер, чындыгында, бул дүйнөдө ыйман келтиркендер үчүн (гана жаратылган, бирок башкалар да андан пайдаланышат). Акыретте болсо бул момундарга гана таандык", деп айт. Билген коомго Биз аяттарыбызды ушинтип байандайбыз.²³

Жогорудагы аяттын контекстин котормочулар туура эмес түшүнгөндүгү ачык-айкын көрүлүүдө. Бирок муну менен бирге 31-аяттын маанисин толуктаган 32-аяттын котормосу контекстке ылайык берилген.

²³ Ыйык Куран. аят: 7/ал-Араф: 31-32.

Жогорудагы аяттын түшүш себеби төмөнкүчө: Мушриктер Каабаны жылаңач таваф кылышат эле. Зыярат мезгилдеринде эт, май, сүт сыяктуу баалуу азыктарды жешкен эмес. Калгандарын болсо өтө аз жешкен жана муну диний милдет катары ишенишкен. Ал эми 7/ал-Араф: 31-32 аят мындай батыл түшүнүктү жоюуда, 32-аятта болсо, дүйнөдөгү ырыскылардын баардыгы үчүн, кыяматта болсо жалгыз гана ишенгендер үчүн болгондугуна басым жасалган.

ат-Табарий темага байланыштуу мындай деген:

يقول تعالى ذكره لهؤلاء الذين يتعزّون عند طوافهم ببيته الحرام، ويبدون عوراتهم هنالك من مشركي العرب، والمحرمين منهم أكل ما لم يحرمه الله عليهم من حلال رزقه، تبرّراً عند نفسه لربه: (يا بني آدم خذوا زينتكم)، من الكساء واللباس = (عند كل مسجد وكلوا)، من طيبات ما رزقتكم، وحللته لكم = (واشربوا)، من حلال الأثرية، ولا تحرموا إلا ما حرّمث عليكم في كتابي أو على لسان رسولي محمد صلى الله عليه وسلم.

Аллах Таала бул аятта Байту ал-Харамды жылаңач таваф кылган араб мушриктерине кайрылууда. ат-Табаринин тафсириинде ачык-айкын көрүүгө болот. Аят, мушрик арабдардын мындай ыплас үрп-адаттарын жок кылуу максатында түшкөн. Айрыкча ачка жана суусуз калып, өзүлөрүнө кордук көрсөткөн мушриктерге мунун сооп болбогондугун билдирүүдө. Тескерисинче Алла Тааланын адал кылган нерселерин арам кылып, чектен чыкпоолорун буйрук кылууда. Андан кийин ат-Табари төмөндө 32-аятта өткөн (قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ) (الدُّنْيَا خَالِصَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ) ичинен (خَالِصَةٌ) сөзүнөн кыраат айырмачылыгы бар экендигин айткан:

قل، يا محمد = لهؤلاء الذين أمرتك أن تقول لهم: (من حرم زينة الله التي أخرج لعباده والطيبات من الرزق)، إذ عيوا بالجواب، فلم يدروا ما يجيبونك = : زينة الله التي أخرج لعباده، وطيبات رزقه، للذين صدّقوا الله ورسوله، واتبعوا ما أنزل إليك من ربك، في الدنيا، وقد شركهم في ذلك فيها من كفر بالله ورسوله وخالف أمر ربه، وهي للذين آمنوا بالله ورسوله خالصة يوم القيامة، لا يشركهم في ذلك يومئذ أحدٌ كفر بالله ورسوله وخالف أمر ربه.

(خَالِصَةٌ) сөзүндөгү акыркы хараканы заммалу кылып окуу мүмкүн болсо да, ат-Табарий фатха кылып окууну туура көргөн. Ал аяттын маанисинде дүйнөгө ыйман келтирбегендердин дагы Алланын берген нематтарына орток экендигин, бирок акыретте нематтардын жалгыз гана Мусулмандарга таандык экендигин

белгилеп кетүүдө.²⁴ Айрыкча мындай пикирди карманган көптөгөн санда тафсирчилерди көрүүгө болот.²⁵

Ушул себептен улам Аллах Таала *يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ* (Эй адам уулдары! Ибадат кылуу үчүн мечитке (Каабага) ар жолу барганыңарда мыкты кийимиңерди кийгиле) деп кайрылган. Аяттын уландысында *وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ* (Жегиле, ичкиле ысырапкорчулукка барбагыла. Анткени О (Аллах), ысырап кылгандарды сүйбөйт) таризиндеги эскертүүсү менен ачка, суусуз калып, аша чаап кетүүдөн абайлап (ысырап кылбастан) тең салмактуулукту сактоону талап кылууда.²⁶ 32-аятта дагы айта кетчү маанилүү нерсе Аллах аяттын аяк ченинде *قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ* (Чындыгында, бул дүйнөдө ыйман келтиргендер үчүн (гана жаратылган, бирок башкалар да андан пайдаланышат). Акыретте болсо бул момундарга гана таандык, деп айт." Аятта Аллах Тааланын нематтары мусулман жана мусулман эместерди дагы камтыгандыгын, акыретте болсо, жалгыз гана мусулмандарга тийиштүү "خالصة" экендигин айтууда.²⁷

Күнүбүздө тамак дубасы катарында окулуп калган аяттар негизинде "көрктүү кийинүү" эмес "жылаңач жүрбөөнү", "аз тамактанууну" эмес

²⁴ Абу Жафар Мухаммед бин Жарир ат-Табарий. Жамиу ал-Баян ан Тавили Айи ал-Куран. Даярдаган: Абдуллах бин Абдулмухсин ат-Туркий (Каир. Дару ал-Хижр. 2001), 10-т. 149-162-бб.

²⁵ Абу ас-Сууд бин Мухаммед ал-Имади ал-Ханафий Тафсиру Аби ас-Сууд. даярдаган: Абду ал-Кадир Ахмад Таха (Рияд. Мактабату ар-Рияди ал-Хадисе. жылы жок), 2-том. 338-339-бб; Жалалуддин ас-Суютий. ад-Дурру ал-Мансур фи ат-Тафсир би ал-Масур (Каир: Марказ ли ал-Бухус ва ад-Дирасати ал-Арабиййати ал-Исламиййа. 2003. в. 6. 361-376-бб.); Абу Хайян Мухаммед б. Юсуф ал-Андулусий. ал-Бахру ал-Мухит (Байрут: Дару ал-Кутубу ал-Илмиййа. 1993), 1-т. 291-294-бб; Абу ал-Лайс ас-Самаркандий. Бахру ал-Улум (Байрут: Дару ал-Кутубу ал-Илмиййа. 1993), 1-т. 538-б.; Абу Хафс Умар бин Али-ад-Димашкий ал-Ханбалий Ибн Адил. Ал-Лубаб фи Улуми ал-Китаб. даярдаган: Адил Ахмад Абдулмавжуд (Байрут: Дару ал-Кутуби ал-Илмиййа. 1998), 9-т. 87-95-бб.; Абдурразак б. Ризкуллах ал-Ханбалий Иззуддин, Румузу ал-Кунуз фи Тафсири ал-Китаби ал-Азиз (Мекке: ал-Мактабату ал-Асадий. 2008), 2-т. 107-111-бб; Абу ал-Хасан Али б. Мухаммед б. Хабиб ал-Башрий ал-Мавардий. ан-Нукату ва ал-Уйун Тафсиру ал-Мавардий (Бейрут: Дару ал-Кутуби ал-Илмиййа. датасы жок). 2-т. 217-219-бб; Мухаммед Абдух ва Рашид Рида. Тафсиру ал-Манар: Тафсиру ал-Курани ал-Хаким (Каир: Дару ал-Манар. 1947). 8-т. 379-391-бб; Абу ал-Фараж Жамалуддин Абдуррахман бин Али бин Мухаммед ал-Жавзий. Заду ал-Масир фи Илми ат-Тафсир (Дамаск: ал-Мактабату ал-Исламий. 1984). 3-т. 186-190-бб; Абу ал-Касым Мухмуд ибн Умар аз-Замашарий. ал-Кашшаф ан-Хакаики ат-Танзил ва Уйуни ал-Акавил фи Вужухи ат-Тавил (эр-Рияд: Дару Ихяит-Тураил-Арабиййа. 2001) 2-т. 438-439-бб.

²⁶ Бул аяттар туурасында жасалган илимий изилдөөнү караңыз: Mehmet Akif Koç, "Sebeb-i Nüzule Bağlı Anlamın Aşılmasını Kolaylaştıran Bir Unsur Olarak 'Kur'ân Metni': 7. A'raf Suresinin 31-32. Ayetleri," İslamiyat 7:1 (2004), 113-124-бб.

²⁷ Бул аяттын тафсири менен байланыштуу караңыз: ат-Табарий. Жамиу ал-Баян ан Тавили Айи ал-Куран. 10-т. 149-162-бб.; ас-Суютий. ад-Дурру ал-Мансур фи ат-Тафсир би ал-Масур. 6-т. 361-376-бб.

тескерисинче “ачка калбоону” буйрук кылууда. Ушунун баарын эске алганыбызда 7/ал-Араф: 31 жана 32-аяттардын мааниси төмөндөгүдөй болушу керек:

Эй, Адам уулдары! Ибадат кылуу үчүн мечитке (Каабага) ар жолу барганыңарда кийимдеринерди кийгиле. Жегиле, ичкиле (адал азыктарды жана суусундуктардан өзүңөрдү кур жалак калтырып) аша чаап кетпегиле. Анткени Аллах ысырапкорлорду жакшы көрбөйт. Андай болсо, “Алланын кулдары үчүн жараткан кийимди, таза жана жагымдуу ырыскыларды тыюу салган ким?” деп сура. “Алар дүйнө жашоосунда (орток) кыямат күнүндө болсо жалгыз гана ишенгендер үчүн” деп кабар бер. Мынаке биз, билген бир коом үчүн аяттарды ушундай түшүндүрөбүз.

Г. Курандын кээ бир тил өзгөчөлүктөрү

1) Куранда айтылган “Сиз” ат атоочунун өзгөчөлүктөрү

Куран, адамдардын өз ара сүйлөшүүлөрү туурасында кабарлап жатып ошол доордогу тил өзгөчөлүгүнө байланыштуу маанилүү методго көңүлүбүздү бурууда. Мисал үчүн, “Биз” ат атоочу кездешкен сөздөр Куранда “Сиз” ат атоочу менен берилип келет. Мындай өзгөчөлүк, Куран түшкөн доордогу араб тилине таандык өзгөчөлүк. Анткени адамдардын өз ара сүйлөшүүлөрү күнүбүздө араб тилинде дагы “Биз” ат атоочу менен айтылып келет. Бирок мындай ыкманын эрежеден тышкаркысы 29/ал-Анкабут сүрөсүндө өтөт:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ
إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ

*Ишенбеген каапырлар ыйман келтиргендерге: “Биздин жолубуз менен баргыла. Биз силердин күнөөңөрдү өзүбүзгө алабыз”, - дешет. Алар алардын күнөөлөрүнүн эч нерсесин алышпайт. Алар жалганчылар.*²⁸

Кандай болсо да сырткы келбетине жараша “وَلْنَحْمِلْ” (өзүбүзгө алабыз) сөзү буйрук катары көрүнсө дагы маани жагынан кабар берүү маанисинде.²⁹ Бул

²⁸ 29/ал-Анкабут:12.

²⁹ Мисалы үчүн Табарий өзүнүн тафсириде бул аятты “وَلْنَحْمِلْ” сөзүн “جوопкерчиликке алабыз” деп чечмелеген:

يقول: قالوا فإنكم إن اتبعتم سبيلنا في ذلك، فبعثتم من بعد الممات، وجوزيتم على الأعمال، فإننا نتحمل آثام خطاياكم حينئذٍ ...
Караңыз: ат-Табарий. Жамиу ал-Байан ан Тавили Аий ал-Куран. XVII/367; Рази болсо буга ачык түрдө түшүндүрмө берген:

аяттан сырткары күнүмдүк сүйлөө речтерибизде колдонулган “кылалы”, “сүйлөйлү”, “баралы” сыяктуу сөздөрдү Куран “сиз” ат атоочторундагы буйрук колдонулуп келет.

Бул маселеде 3/Алу Имран сүрөсүнүн 72-74-аяттарында мындайча баяндалат:

وَقَالَتْ طَّائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمِنُوا بِالَّذِي أُنزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجَهَ النَّهَارَ وَاکْفُرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٧٢﴾ وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَن تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ أَن يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِّثْلَ مَا أُوتِيْتُمْ أَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٧٣﴾ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾³⁰

Китеп ээлеринин бир тобу (өз ара) "Ыймандууларга түшүрүлгөнгө күндүн башында ыйман келтирип, анын айагына каршы чыккыла! Балким алар кайтаар", - дешет. “Силердин диниңерди эрчигендерге Сен: “Чындыгында, Аллахтын жолу – туура жол!” – деп айткын. (Алар): “Эгер силер аларды ээрчисеңер, анда силерге түшүрүлгөн нерселер алардын бирөөсүнө да берилгендигине ишенбегиле, же алар Эгеңердин алдында силерге (күнөөнү) жаап салышат”, - деп айтышат. (Сен): “Чындыгында, жакшылык – Аллахтын колунда, аны Өзү каалаганына берет”, – деп айт. Чындыгында, Аллах – баарын Камтуучу, Билүүчү. Ал каалаган адамына Өз ырайымын багыштайт. Аллах – Улуу Ырайымдуулуктун Ээси!”³¹

Байкалгандай эле бул котормодо “сиз” ат атоочу, аяттын арабча текстинин тышкы көрүнүшүнө карап которулган. Мындай котормо Курандын тил өзгөчөлүгүнө туура келбейт. Бул аяттагы “сүйлөгөн” менен “сүйлөшүп отурган кишинин” сөздөрү аралашып кеткен. Андыктан кимдин эмне дегени которгондор тарабынан түшүнүксүз болуп калган.

Айта кетчү нерсе бул котормодо “وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا” сүйлөм которулган эмес. Бул аяттын баш тарабына маани берилбестен: “Силердин диниңерди ээрчигендерге

ولنحمل صيغة أمر، والمأمور غير الأمر، فكيف يصح أمر النفس من الشخص؟ فنقول الصيغة أمر والمعنى شرط وجزاء، أي إن اتبعتمونا حملنا خطاياكم، قال صاحب «الكشاف»: هو في معنى قول من يريد اجتماع أمرين في الوجود، فيقول ليكن منك العطاء وليكن مني الدعاء، فقوله ولنحمل، أي ليكن منا الحمل وليس هو في الحقيقة أمر طلب وإيجاب ...

Караңыз: Фахруддин Мухаммед Ибн Зияуддин Умар Ибн ал-Кураший. Ар-Рази. Мафатиху ал-Гайб. Дару ал-Фикр. Бейрут 1981. XXV/41; Абу Абдиллах Мухаммед бин Ахмед Аби Бакр. ал-Куртубий. ал-Жамиу ли-Ахками ал-Куран. Рисала Басмаканасы. Бейрут 2006. XVI/342-343.

³⁰ Башка мисалдар үчүн караңыз: 12/Юсуф: 8-10, 80-82.

³¹ Ыйык Куран аят: 3/Алу Имран: 73-74.

Сен: “Чындыгында, Аллахтын жолу – туура жол!” – деп айткын” деп которулуп калган. Мындай сүйлөм аяттын маанисин толук түрдө бузуп салган.

Котормодо ачык-айкын байкалгандай эле аят өз маанисинен чыгып жаңылыштыкка себеп болгон. Муну менен бирге “сиз” ат атоочу болсо сырткы келбетине карата которулуп калган. Албетте ат атоочту колдонуу ыкмасы Куран түшкөн маалдагы тилге тийиштүү өзгөчөлүк экендигин түшүнүшкөн эмес.

2) Куранда айтылган **قَالُوا** (коолу) сөзүнө маани берилбеш.

Курандын бир канча жеринде иудейлер жана христиандар арасындагы талаш-тартыштан сөз кылынат. Аяттагы маалыматтар боюнча ар топ өзүн ак деп эсептейт. Хидаяттын, туура жолдун жана кутулуунун жалгыз гана өз диндерине калуу менен жүзөгө ашарын ырасташат.³² Андыктан иудейлер менен христиандар мусулмандарды өз диндерине үгүттөп келишет. Бул туурасында маалымат 2/ал-Бакара: 135-аятта мындайча каралат:

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

Алар: “Иудей, же христиан болгула, туура жолду табасыңар”, – дешти. “Жок! Ибрахимдин дини таза, ал көп кудайчылардан болгон эмес”, – дегин!³³

Бул аятты Хасан Барси Чантай мындайча которгон:

(Иудей жана христиандар мусулмандарга:) “Иудей же Христиан болгула, туура жолду табасыңар” - дешти. Айткың: “Жок, (биз) Муваххид (Алланын бир экендигине ишенүү) катарында Ибрахимдин дини(ндебиз), ал Аллага орток кошкондордон эмес.”³⁴

Аятта иудейлер хидаятка жетүү үчүн мусулмандарды өз диндерине баш ийүүсүн талап кылышууда. Ошол эле христиандар дагы хидаятка жетүү үчүн мусулмандарды өз диндерине баш ийүүсүн талап кылышууда. Бирок колубуздагы кыргызча Куран котормосуна көз салсак эки тарапты бир ооздон сүйлөгөндөй кылып көрсөткөн. Негизинен эки тарап өз диндеринин акыйкаттыгын, каршы тараптагы динди батыл деп айтышууда. Аяттын туура мааниси төмөндөгүдөй болушу керек:

³² Мисал үчүн караңыз: 2/ал-Бакара: 113, 135.

³³ Ыйык Куран аят: 3/ал-Бакара: 135.

³⁴ Hasan Basri Çantay, *Kurân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (İstanbul: Mürşid Çantay Yayınları, 1980), 2/ал-Бакара:135.

(Иудейлер) “Иудей болгула туура жолду табасыңар, жана (Христиандар дагы) “Христиан болгула туура жолду табасыңар” дешти...

Теманын дагы да түшүнүктүү болушу үчүн 2/ал-Бакара сүрөсүнөн өрнөк берүүнү туура көрдүк:

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

Алар: “Бейишке иудей же христиан болгондон башка эч ким кире албайт”, - дешет. Бул – алардын үмүт-тилеги гана! Аларга: “Эгер айтканыңар чын болсо, далилиңерди келтиргиле!” – деп айт.³⁵

Бул аят Диянат фондунун котормосунда мындайча берилген:

“Иудей жана христиандардан башкасы бейишке кире албайт” дешти. Бул - алардын үмүтү гана! Айткын: “Эгер туура айтып жаткандардан болсоңор (айтканыңарды далилдегиле) далилиңерди келтиргиле!”³⁶

Жогорудагы айрым Куран котормолордо христиандар иудейлердин бейишке кирээрин сөз кылган эмес, иудейлер дагы христиандардын бейишке кирээрин сөз кылган эмес. Аятта нак көрүнүп тургандай эки топ жалгыз гана өз дининдегилердин бейишке кирээрин ырасташат.

Мисал үчүн ат-Табарий мындайча түшүндүрмө берет:

“Негизги аяттын максаты мындай: Иудейлер: Жалгыз иудей болгон бейишке кирет - дешти, христиандар дагы жалгыз христиан болгон бейишке кирет - дешти. Мааниси түшүнүктүү болгондуктан эки топтун айтканы бир жерге топтолгон ...”³⁷ Биздин көз караш боюнча туура котормо ат-Табаринин көрсөткөнүндөй болушу керек.

Берген өрнөктөрүбүздө жана тафсирлердеги түшүндүрмөлөрдө көрүнүп тургандай Курандын өзүнө тиешелүү тил өзгөчөлүгү бар. Бул өзгөчөлүк туура баамдалбаса аяттар жаңылыштыкка себеп болот.

³⁵ Ыйык Куран аят: 3/ал-Бакара: 111.

³⁶ DİB Meali, ayet: 2/el-Bakara:111. Окшош котормолорду караңыз: Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Matbaai Ebüzziya, 1935); Abdülbaki Gölpinarlı, *Kur'an-ı Kerim ve Meali* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1955); Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yay., 1965); Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri* (İzmir: Anadolu Yay., 1986); Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ı Kerim Meali* (İstanbul: Yeni Boyut Yay., 2011).

³⁷ ат-Табарий. Жамиу ал-Баян. 2-т. 428-б.; Айрыкча караңыз: аз-Замахшарий. ал-Кашшаф. 1-т. 310-б.

3) لَعَلَّ (Лаалла) аффиксинин³⁸ колдонулушу жана маанилери

Куранды туура түшүнүү үчүн, биринчиден араб тилин жана белагати илимин мыкты билүү жана Куранды Аз. Пайгамбар жана анын сахабалары түшүнгөндөй түшүнүү абзел.³⁹

Бир канча мисал аркылуу теманы түшүндүрүүнү туура көрдүк. Мисал үчүн 2/ал-Бакара сүрөсүнүн 21-аятында:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

*Эй, адамдар! Силерди да, силерге чейинкилерди да жараткан Эгеңерге сыйынгыла! Балким силер коркоорсуңар.*⁴⁰

Бул аяттын туура мааниси төмөнкүдөй болушу керек:

*Эй, адамдар! Силерди да, силерден мурункуларды жараткан Эгеңерге ибадат кылгыла, Аллага каршы келүүдөн сактанасыңар.*⁴¹

Котормодо байкалгандай эле لَعَلَّ (лаалла) аффикси котормочулар “балким” деп которушкан. Тафсир булактарында болсо, бул аятта өткөн لَعَلَّ (лаалла) аффиксин себеп маанисинде экендиги ачык түрдө баса белгилешкен. Котормочулар колдонгон тафсир китептеринде да биз белгилеп кеткендей өтөт.⁴²

Башка бир мисалды 7/ал-Араф сүрөсүнөн берсек:

وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أُمَّمًا مِّنْهُمْ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

*Аларды жер бетинде (ыдыратып) тайпаларга бөлүп салдык. Алардын жакшылары да, жамандары да бар. Аларды жакшылык менен да, жамандык менен да сынайбыз. Мүмкүн (каапырлыктан) кайтышаар.*⁴³

Бул аяттагы لَعَلَّ (лаалла) аффиксине “мүмкүн” деген маанини беришкен. Контекст боюнча карасак “себеп” маанисин берүү туура келет. Ошондой эле

³⁸ Сөздүн алдына келүүчү аффикс.

³⁹ لَعَلَّ (Лаалла) аффиксине байланыштуу толук маалымат үчүн караңыз: Mursal Atamov, “Kur’ân-ı Kerim’de “لَعَلَّ - Lealle” Edatının Kullanılışı ve Anlamları”, *Diyanet İlmî Dergi* 29:3 (2013), ss.77-94-66.

⁴⁰ Ыйык Куран аят: 3/ал-Бакара: 21.

⁴¹ DİB Meali, ayet: 2/el-Bakara: 21.

⁴² ат-Табарий бул маанини ачык-айкын билдирген. Караңыз: Жамиу ал-Баян. 1-т. 387-б. Окшош жоромолдор үчүн екараңыз: Абу Али Фадл б. Хасан ат-Табарсий. Мужаму ал-Баян фи Тафсири ал-Куран (Байрут. Дару ал-Улум. 2005). 1-т. 78-б.; Мукатил б. Сулайман. ат-Тафсиру ал-Кабир (Байрут. Муассасату ат-Тарихи ал-Арабий. 2002). 1-т. 93-б.

⁴³ Ыйык Куран. аят: 7/ал-Араф:168.

“Аларды жакшылык менен да, жамандык менен да сынайбыз” сүйлөмү келер чак менен которулуп калган. Аятта болсо өткөн чактан сөз болууда.⁴⁴

Куран котормосунда “балким” сөзүнүн мааниси “үмүт, мүмкүн” деп которулган. Себебин билдирүү үчүн ачыктан “үчүн” сөзү колдонулган же болбосо маанинин маңызында себепти жашыруун түрдө билдирген сүйлөм курулган. Котормодо لَعَلَّ (лаалла) жалпы 37 жерде себеп маанисинде колдонулган. Мындан сырткары айрым аяттарда لَعَلَّ (лаалла) аффиксине суроо мааниси колдонулган.⁴⁵ Кээде такид⁴⁶ (бекемдөө, күчтөндүрүү, чындоо) маанисин беришкен,⁴⁷ айрым учурларда эч кандай маани берилбеген.⁴⁸ Жыйынтыгында котормочулар لَعَلَّ (лаалла) аффиксинин сөздүк жана контексттеги маанисин билбегендиги байкалууда.

4) 87/ал-А’лаа сүрөсүндөгү اِنْ(ин) аффиксинин котормосу

Жогоруда да баса белгилеп кеткендей аятты туура түшүнүү үчүн аяттын түшү себебин (асбаб ан-нузуль) аныкташыбыз керек. Бул багыттагы улуу тафсир аалымдарынан Абу ал-Алаа ал-Мавдуди айтып кеткендей⁴⁹ оозеки текст катарына кирген Куранды, жазуу түрүндөгү “киришүү, корутунду” сыяктуу тартипте издөө жаңылыштык. Курандагы текстер бири-бири менен байланыштуу бирок, өз-өзүнчө бөлүк-бөлүк болуп келген. Башка-башка жерлерде, түрдүү темаларда жана ар-кыл коомдорго жараша түшкөн. Куран хронологиялык (түшүрүлгөн тартибине жараша) иретте келбегендиктен учурубоздагы окурмандардын талаптары башкача болушу мүмкүн. Курандын мындай өзгөчөлүктөрү чындыгында аны туура түшүнүү үчүн чечкиндүү түрдө эсепке алынуучу маселелер. Муну менен бирге

⁴⁴ ат-Табарий. Жамиу ал-Баян. 10-т. 533-534-бб.

⁴⁵ 6/ал-Анаам: 51.

⁴⁶ Өзүнөн мурун келген ысымды баса белгилеп кетет жана маанини дагы да күчтөндүрүү үчүн колдонулат.

⁴⁷ 43/аз-Зухруф: 28.

⁴⁸ 13/ал-Анаам: 51.

⁴⁹ Абу Ала ал-Мавдудий дагы бул маселе боюнча пикирин мындайча баянадаган: “Окурман Куранды изилдебестен мурун Курандын китептерден башкача жана теңсиз китеп экендигин эсинин чыгарбашы керек. Куранда адабий китептерге окшоп, белгилүү темалар жөнүндө маалымат, пикир жана талаш-тартыштар орун алган эмес. Ушул себептен улам Куранды билбеген киши биринчи жолу Куранды кармаганда бөлүмдөргө бөлүнбөгөнүн же болбосо темалардын жоктугун жана жашоонун ар-кыл багыттарына байланыштуу буйруктардын тартипке салынбаганын көргөндө таңк калат. Билбеген окурман, өзүнүн китеп түшүнүгүнө төп келбеген мындай нерселерге кабылганда таң калат. Курандын аяттары бири-бири менен байланышы жоктугун же болбосо темалардын тез өзгөргөндүгүн, түшүнүксүз түрдө темаларга орун берилгендигин же китеп түрүндө тартипке салынбагандыгын ойлоно баштайт.” Караңыз: ал-Мавдудий. Тафхиму ал-Куран (Кувейт: Дару ал-Калам 1987). 1-т. 7-9-бб.

Куран кайрылуу тили болгондуктан ичиндеги айрым темалар өтө кыска берилген. Негизинен түшкөн аят же болбосо аяттар адам баласынын акыл-эсинде отуруп калгандыктан Куран аларды кайра кайталоону каалаган эмес. Ушундан улам биз мусулмандар күнүбүздө аяттарды окуганыбызда ачык-айкын болгонуна карабастан кээ бир темаларды түшүнүүдө кыйынчылыктарга дуушар болуудабыз.

Мисал аркылуу түшүндүрмө берсек:

فَذَكِّرْ إِن نَّفَعَتِ الذِّكْرَى

*Эгер эскертүү пайдалуу болсо, анда эскерткин.*⁵⁰

Бул аят кыргызчага ката которулган. Которгондор хазфтын бар экендигин эсепке алган эмес. Андыктан акыл-насаат айтуунун же эскертүүнүн кимге пайдалуу болоорун жалгыз гана Аллах билет. Пайгамбардын милдети жалгыз гана үгүттөө: Сен болгону бир эскертүүчүсүң.⁵¹ Фатыр сүрөсүндөгү бул аятты жоромолдогон ал-Куртубий мындайча түшүндүрмө берген:

أي: رسول منذر. فليس عليك الا التبليغ. ليس لك من الهدي شئ انما الهدي بيد الله تبارك و تعالی.

Сен эскертүүчү элчисиң. Сенин милдетиң жалгыз гана үгүттө. Хидаятка жеткирүү сыяктуу мүмкүнчүлүгүн жок. Хидаят жеткизүү жалгыз гана Ыйык жана улуу Аллахтын колунда.⁵²

Бул жана буга окшогон аяттар пайгамбарыбыздын милдетин жалгыз гана үгүттө экенидигин көп жолу баса белгилеп кеткен. Андыктан кимдин бул үгүттөдөн насибин алаарын жалгыз Аллах тарабынан билинет. Бирок муну менен кошо 87/-ал-Алаа сүрөсүндөгү бул аятта карама-каршы сыяктуудай, “Анда эгер эскертүү пайда берсе, эскертүү бер”⁵³ деп маани берүү аятты түшүнүү жагынан башаламандык бардай. Бул боюнча алгач тафсир аалымдарынын бир канчасынын көз-караштарына орун берүү абзел. ал-Багавий аятты мындайча жоромолдогон:

{ فَذَكِّرْ } ، عَظُّ بِالْقُرْآنِ { ان نَفَعَتِ الذِّكْرَى } الموعظة و التذكير. و المعنى: نَفَعَتْ أَوْ لَمْ تَنْفَعْ، و انما لم يذكر الحالة الثانية، كقوله: { سَرَابِيلٌ تَقِيكُمُ الْحَرَّ } ، وأراد: الحر. والبرد جميعا

ал-Багавий аятта, “пайда берсе дагы бербесе дагы” чечмелөөсү менен хазфтын бар экендигин белгилеп кетүүдө жана муну менен чектелип калбастан Курандын

⁵⁰ Ыйык Куран. аят: 87/ал-Алаа: 9.

⁵¹ 35/ал-Фаатыр: 23.

⁵² Ал-Куртубий. ал-Жамиу ал-Ахками ал-Куран. 22-т. 229-б.

⁵³ Çantay, *Kurân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, аят:87/ал-Алаа: 9.

башка жерлеринде дагы буга окшогон хазфтардын бар экендигин мисалдар аркылуу билдирүүдө.⁵⁴

Ушул темага көңүлдөрдү бурган Куран котормочулары дагы бар. Тафсир китептеринде байкалгандай эле Куран котормолорунда дагы маанини толук түшүндүрүү үчүн хазф кылынган жерди кашанын ичинде же болбосо жалпак сүйлөм менен берген.⁵⁵ Айрым Куран котормочулар керексиз түшүндүрмөлөрдү жана темадан алыс чечмелөөлөрдү берип келишкен.

5) 9/ат-Тообо сүрөсү

Куранда ат-Тообо сүрөөсү гана “бисмиллах” сөзү менен башталбайт. Бул сүрөнүн эмне үчүн бисмиллахсыз башталдыгына байланыштуу тафсир китептеринде түрдүү жана кеңири маалыматтар бар. Биз изилдеп жаткан котормого караганыбызда башкача экендиги көрүнүп турат. Котормонун арабча бөлүмүндө “бисмиллах” сөзүнө орун берилбеген болсо да, сүрөнүн котормосунда бисмиллахтын (котормосу) орун алууда. Эскерте кетчү нерсе мындай ката Кыргызстанда алгачкылардан болуп саналбайт. Мурун дагы мындай каталар болуп келген жана элдин нааразычылыгына себеп болгон.⁵⁶

Жыйынтык

Кыргызстанда акыркы учурларда жарык көргөн котормолордон бирөөнү “тил өзгөчөлүктөрү” жана “котормо илими” багыты боюнча изилдөөнү максат кылдык. Макалабызда темага байланыштуу айрым аныктоолорубузду көрсөтүүнү туура көрдүк. Изилденип чыккан китепте, мурунку котормолорго караганда алда канча жылыш бар экендигин байкадык. Маани жагынан контекстик байланыштагы кемчиликтерди жана тилдик өзгөчөлүктөр жагынан кемчиликтердин бар экендигине күбө болдук. Мындай кемчиликтер бир жагынан

---

⁵⁴ Бул темага байланыштуу окшош жоромолдор үчүн караңыз: ат-Табарсий. Мажмау ал-Байан фи Тафсири ал-Куран. 10-т. 254-б; ар-Разий. Мафатиху ал-Гайб. 31-т. 144-б; ал-Жавзий. *Заду ал-Масир фи илми ат-Тафсир*. 9-т. 90-б; Абу Мухаммед Мухйи ас-Сунна Хусайн б. Масуд ал-Багавий. *Маалиму ат-Танзил* (эр-Рияд: Дару Таййибба. 1409). 8-т. 418-б; Абу Мухаммед Абдулхакк бин Гаиб Ибн Атиййа. *Мухаррару ал-Важиз фи Тафсири ал-Китаби ал-Азиз*. (Бейрут: Дару ал-Илмиййа. 2001), 5-т. 470-б; Абу Мухаммед Маккий ибн Аби Талиб ал-Кайсий. *ал-Хидая ила Булуги ан-Нихая* (БАЕ: Жамиату аш-Шарика. 2008). 8-т, 821-б; Алауддин Али б. Мухаммед б. Ибрахим ал-Хазин. *Лубабу ат-Тавил фи Маани ат-Танзил*. (Бейрут: Кутубу ал-Илмиййа. 2004). 4-т. 418-б; ал-Андулусий. *Ал-Бахру ал-Мухит*. 8-т. 454-б.

⁵⁵ Мисалдар үчүн караңыз: Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâlî Âlîsi*; Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*;

Meal-Tefsir, çev. С. Koçtak & А. Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 2002); Akdemir, *Son Çağrı Kur'ân*.

⁵⁶ Кабар туурасында маалымат алуу үчүн караңыз: <http://www.for.kg/ru/news/41669> (04 Mart, 2014).

караганда “булак тил” менен “максат тил” өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу маселелердин эсепке алынбай калышы менен байланыштуу.

Бир тараптан сөздөрдөгү маанилердин өзгөрүүсү, тилге байланыштуу өзгөчөлүктөр жана маанилердин контекст жагынан байланышында ийгиликке жетпегендиги болуп келген. Мындай кемчиликтер сөзгө маани берүү, сүйлөмдүн туура которулушу жана теманы аныктоодо көрүүгө болот. Бул жалгыз гана биз изилдеген котормого байланыштуу маселе эмес.

Ата-бабаларыбыздан калган өтө бай тафсир адабиятына ээлик кылабыз. Куранды түшүнүүдө жана башка тилдерге которууда мындай адабияттар толук кандуу колдонулса, чоң жетишкендиктерге жетишээривизде шек жок. Бирок азыркы учурда бул котормодо байкалгандай эле, котормону даярдагандардын эски булактарды жетиштүү түрдө изилдебегендигинде жатат. Андан сырткары лингвистика багытындагы жаңы изилдөөлөрдөн пайдаланбагандыгын көрүүгө болот. Мунун натыйжасында бир канча Куран аятын окурмандарга туура эмес жеткизип жатышат. Мындай кемчиликтерди аз да болсо болтурбоо үчүн сунуштарыбызды айттык. Биз котормо кылууда пайдалуу деп эсептеген мисалдарды макалабызда берүүгө аракеттендик.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

- Абдух, Мухаммед жана Рашид Рида. Тафсиру ал-Манар: *Тафсиру ал-Курану ал-Хаким*. Каир. Дару ал-Манар. 1947.
- Ahanov, Kaken. *Dil Bilimin Esasları*. Aktaran: Murat Ceritoğlu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008.
- Akdemir, Salih. *Son Çağrı Kur'ân*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil: Genel Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları, 2000.
- Atamov, Mursal. “Rus Dilinde Yayınlanan Kuran'ı Kerim Çevirilerinin Çeviribilim açısından İncelenmesi (Başarılı Bir Rusça Kur'an Çevirisinin Oluşturulmasına Katkı),” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2013.
- . “Kur'ân-ı Kerim'de “*لَعَلَّ* Lealle” Edatının Kullanılışı ve Anlamları,” *Diyanet İlmî Dergi* 29:3 (2013), ss.77-94.
- Ateş, Süleyman. *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meali*. Ankara: Kılıç Kitabevi, 1980.
- Azimov, İnyetulla. “Kur'an'daki Deyimler, Kırgızca Karşılıkları ve Arapça Öğretiminde Kullanımı,” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2012.
- . “Курандагы фразеологизмдерди кыргыз тилине которуу маселеси” Ош Мамлекеттик Университети Теология Факультети 16-17 (2012), 53-63-бб.
- Ал-Багавий. Абу Мухаммед Мухйи ас-Сунна Хусейин бин Масуд. *Маалиму ат-Танзил*. эр-Рияд: Дару Таййиба. 1409.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân'ı Kerîm'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1965.
- ал-Жавзий. Абу ал-Фараж Жамалуддин Абдуррахман б. Али б. Мухаммед. *Заду ал-Масир фи Илми ат-Тафсир*. Дамаск: ал-Мактабату ал-Исламий. 1984.
- Cündioğlu, Dücane. *Kur'ân Çevirilerinin Dünyası*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2011.
- . *Kur'ân'ı Anlama'nın Anlamı Hermenötik Bir Deneyim*. İstanbul: Tibyan Yayınları, 1995.

- Çantay, Hasan Basri. *Kurân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. İstanbul: Mürşid Çantay Yayınları, 1980.
- Абу ал-Лайс ас-Самаркандий. *Бахру ал-Улум*. Бейрут: Дару ал-Кутуби ал-Илмийе. 1993.
- Абу ас-Сууд б. Мухаммед ал-Имади ал-Ханафий. *Тафсиру Аби ас-Сууд*. Даярдаган: Абду ал-Кадир Ахмед Таха. эр-Рияд. Мактабату ар-Рияди ал-Хадиа. Датасы жок.
- ал-Андулусий. Абу Хаййан Мухаммед б. Юсуф. *ал-Бахру ал-Мухит*. Бейрут: Дару ал-Кутуби ал-Илмийе. 1993.
- Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı: Meal-Tefsir*. Çev. C. Koytak & A. Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 2002.
- Göktaş, Vahit. “Kırgızistan’da Dini Yayınlar,” *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 54:2 (2013), ss.99-112.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1955.
- Насимүфтуоғлу, Halil. *Kuran Tercümelerinde Yöntem Sorunu*. İstanbul: İz Yayınları, 2008.
- ал-Хазин. Алауддин Али б. Мухаммед б. Ибрахим. *Лубабу ат-Тавил фи Маани ат-Танзил*. Бейрут. Дару ал-Кутубу ал-Илмийа. 2004.
- Ибн Адил. Абу Хафс Умар б. Али ад-Димашкий ал-Ханбалий. *Ал-Лубаб фи Улуми ал-Китаб*. Даярдаган: Адил Ахмед Абдулмавжуд. Бейру: Дару ал-Кутуби ал-Илмийа. 1998.
- Ибн Атиййа. Абу Мухаммед Абдулхакк б. Галиб. *Мухаррару ал-Важиз фи Тафсири ал-Китаби ал-Азиз*. Бейрут: Дару ал-Илмийа. 2001.
- Ибн Касир. Абу ал-Фида Исмаил ад-Димашкий. *Тафсиру ал-Курани ал-Азим*. Даярдаган: топ. Каир: Муассасату Куртуба. 2000.
- Исмаилов. Абдышүкүр, Дүйшөн Абдылдаев, Садикас Доолов, Садык Гавай. *Ыйык Куран Маанилеринин Кыргызча Котормосу Менен*. Стамбул: Еркама Басмаканасы. 2006.
- Иззуддин. Абдурразак б. Ризкуллах ал-Ханбалий. *Румузу ал-Кунуз фи Тафсири ал-Китаби ал-Азиз*. Мекке: ал-Мактабату ал-Асадий. 2008.
- ал-Кайсий. Абу Мухаммед Меккий Ибн Аби Талиб. *Ал-Хидая ила Булуги ан-Нихая*. БАЕ: Жамиату аш-Шарика. 2008.

- Koç, Mehmet Akif. “Sebeb-i Nüzule Bağlı Anlamın Aşılmasını Kolaylaştıran Bir Unsur Olarak ‘Kur’ân Metni’: 7. A’raf Suresinin 31-32. Ayetleri,” *İslamiyat* 7:1 (2004), ss.113-124.
- Kunduzov, Erkinbek. “Kırgızcadaki Arapça Kelimeler ve Bunların Arapça Öğrenimindeki Yeri,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2006.
- ал-Куртубий. Абу Абдуллах Мухаммед б. Ахмед Аби Бакр. *ал-Жамиу ли-Ахками ал-Куран*. Бейрут: ар-Рисала. 2006.
- ал-Мавардий. Абу ал-Хасан Али б. Мухаммед б. Хабиб ал-Башрий. *ан-Нукату ва ал-Уйун Тафсиру ал-Мавардий*. Бейрут: Дару ал-Кутуби ал-Илмийя. датасы жок.
- Ал-Мавдудий. Абу ал-Ала. *Тафхиму ал-Куран*. Кувейт: Дару ал-Калам. 1987.
- Мукатил б. Сулайман. *ат-Тафсиру ал-Кабир*. Бейрут: Муассасату ат-Тарихи ал-Арабий. 2002.
- Ong, Walter Jackson. “Before Textuality: Orality and Interpretation,” *Oral Tradition* 3:3 (1988), ss.259-269.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur’an’ı Kerim Meali*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2011.
- ар-Разий. Фахруддин Мухаммед ибн Дийауддин Умар ибн ал-Хусейн. *Мафатиху ал-Гайб*. Бейрут: Дару ал-Фикр. 1981.
- ас-Суйутий. *Жалалуддин. ад-Дурру ал-Мансур фи ат-Тафсир би ал-Масур*. Каир: Марказ ли ал-Бухус ва ад-Дирасати ал-Арабиййати ал-Исламийя. 2003.
- ат-Табарий. Абу Жафар Мухаммед ибн Жарир. *Жамиу ал-Байан ан-Тавили Айи ал-Куран*. Даярдаган: Абдуллах бин Абдулмухсин ат-Туркий: Дару ал-Хажр. 2001.
- ат-Табарсий. Абу Али Фадл бин Хасан. *Мажмау ал-Байан фи Тафсири ал-Куран*. Бейрут: Дару ал-Улум. 2005.
- Эрнис Турсунов. *Куран*. Бишкек. Кыргызстан Басмаканасы. 1991.
- Vardar, Berke. *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*. İstanbul: Multilingual Yayınları, 1998. Yavuz, A. Fikri. *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Âlisi*. İstanbul: İhlas Matbaacılık ve Dağıtım, 1967.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*. İstanbul: Matbaai Ebüzziya, 1935.

Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*. İzmir: Anadolu Yayınları, 1986.

Yüksekkaya, Gülден Sağol. “Kur'an-ı Kerim'in Kırgızca Çevirileri,” *Turkish Studies* (International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic) 9:9 (2014), ss.31-37.

аз-Замахшарий. Аби ал-Касым Махмуд ибн Умар. *Ал-Кашшаф ан-Нака ики ат-Танзил ва Уйуни ал-Акавил фи Вужухи ат-Тавил*. Эр-Рияд: Дару Ихяи ат-Тураси ал-Арабиййа. 2001.

<http://www.for.kg/ru/news/41669>